folklor/edebiyat, cilt:20, sayı:80, 2014/4

IRAK TÜRKMEN SÖZLÜ HALK EDEBİYATINDA HORYATIN EDEBÎ VE MUSİKİ YAPISI

Sermet Mehdi Tuzlu*

Giriş

Var olabilmek! Hele ki zamanımızın, menfaatleri uğruna binlerce insanın hayatını bir anda yok edebilecek, uygarlık adı altında asıl uygarlıkları hiç tereddüt etmeden ve herhangi bir "insanlık" kaygısı duymadan silebilecek, her alanda sömürgeci olan güçlerin gölgesi altındayken dahi yaşamak bir milletin veya bireyin en temel hakkıdır. Oysa Irak Türkmenlerinin kaygısı, dilleriyle, ellerindeki kültürel miraslarıyla ve horyatlarıyla yaşamaktır. En temel hakkına bile özgürce sahip olmasına izin verilmeyen bu toplumun isyanları, sitemleri, kederi ve acısı ancak horyatlar aracılığıyla dile gelmektedir. Irak'taki Türkmenler arasında göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olan horyat, mazmunları ve içeriği bakımından bu topluluğu, duygu, düşünce, gelenek, görenek ve dil çerçevesinde en iyi şekilde ifade eden bir unsurdur. Irak Türkmenleri uzun zamandan beri diğer milletlerin baskısı altında olduğu için düşüncelerini, isteklerini ve şikâyetlerini çeşitli ortamlarda

* Hacettepe Üniversitesi – Türk Dili ve Edebiyatı- Türk Halkbilimi bölümü doktora öğrencisi.

dile getirme ihtiyacı duymuşlardır. Dinî ortamlar, bu ifade ihtiyacı için önceleri açık bir mekân niteliği taşırdı ve yapılan haksızlıklar ile bunlara duyulan sitemler bu ortamlarda horyatların içine gizlice sıkıştırılıp söze dökülürdü. Bugün eski dönemlerde olduğu gibi söylenecekler için bir gizlilik ihtiyacı duyulmamakta ancak mekân konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Çünkü bugün Irak'ta Türkmenlerin yaşadığı birçok bölge ve dolayısıyla yapılan birçok etkinlik baskı altında tutulmaktadır. Özellikle Irak Türkleri arasında doğan, olgunlaşan ve onların kültürel açıdan en zengin varlığını oluşturan hoyratların, özellikle Kerkük yöresinde yaygın olduğu, zamanla diğer Türk yörelerine de yayıldığı düşünülmektedir. Türkiye'de de Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde yer alan Urfa, Elazığ, Diyarbakır, Kars ve Erzurum illerinde hoyrat geleneğinin yaşadığı görülmektedir. Usta-çırak geleneğiyle yeni kuşaklara aktarılan hoyrat; eğlencelerde (Atışma Geleneği), Toylarda (Düğünlerde), Mevlütlerde, Yaslarda (Matem Törenlerinde), Leylelerde (Ninnilerde), Çéyxanelerde (Kahvehanelerde), Tekkelerde, Radyo ve Televizyonda, Çöllerde, Harmanlarda, Yollarda, Çarşıda ve Sanat İşlerinde kısaca Irak Türkmenlerinin hayatının hemen her alanında önemli yer tutmakta ve bu gelenek günümüzde de canlılığını korumaktadır.

HORYAT METİNLERİNDE* KULLANILAN TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

‘ Arapçada ayın (ع) harfi için kullanılmıştır.
é kapalı (e) harfi için kullanılmıştır.
ğ Arapçada (غ) harfi için kullanılmıştır.
x hırıltılı (h) Arapça) خ) harfi için kullanılmıştır.
q art damak ke'si Arapça) ق) harfi için kullanılmıştır.
v çift dudak v'si Arapça vav (و) harfi için kullanılmıştır.

* Kerkük Türkçesi ile yazılan horyat metinlerinin bazıları, Kerkük'ün ilçesi olan Tuzhurmatu ağzına göre yazılmıştır. Kerkük ile Tuzhurmatu ağzının özellikleri bakımından birbirlerinden farklılıkları vardır. Bu farklı özelliklerden en önemlisi, Kerkük ağzında bir kelimenin sonu genellikle "v" harfi ile biterken Tuzhurmatu'da ise "y" harfi ile biter. Örneğin "geldin" kelimesi Kerkük ağzında **geldiv**, Tuzhurmatu ağzında ise **geldiy** şeklinde telaffuz edilir. Irak Türkmenlerinin bazı bölgelerinde "y" bazı bölgelerinde ise "v" harfi kullanılır. Türkmen yazarı Habib Hürmüzlü "Kerkük Türkçesi Sözlüğü" adlı kitabında Irak Türkmen ağızlarını incelerken "v" ile "y" grubu olarak, iki grup altında toplamıştır. "V" grubundaki yöreler "Kerkük, Erbil, Hanekin, Tavuğ, Tırkalan, Kümbetler, Yayçı, Mendeli, Karağan, Kızlarbat, Şahraban, Kazanye, Bedre" yöreleridir. "Y" grubu ise, "Tellafer, Kifri, Altunköprü, Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Sellamiye, Beşir, İmam Zeynelabidin, Tisin, Karetepe, Bayat ağzı (Amirli, Türkalan, Bastamlı, Aştöken, Abbud, Yalançılar, Çardaklı, Zengili, Biravuçlu), Süleman Beg bucağının bir semtinde Muratlı, Musul ve yörelerinde bulunan Türkmen köyleri"dir (Hürmüzlü 2003: 39). Türkçedeki "yıkılmak" kelimesi Kerkük'te "yıxılmağ", Tuzhurmatu ağzında "ı" harfi "i" ye "a" harfi de "e" harfine dönüşülerek "yixilmeğ" şeklinde kullanılır. Daha başka bir örnek "avcı" kelimesi Kerkük ağzında "avçı", Tuzhurmatu'da ise "avçu" olarak kullanılmaktadır. Ayrıca "divane" sözcüğü Kerkük'te dıvana, Tuzhurmatu'da ise "ı" harfi "u" harfine dönüşülerek duvana biçiminde kullanılır. Bir örnek daha verecek olursak "Altın" sözcüğü Tuzhurmatu'da "altın" şeklinde kullanılırken Kerkük'te "altun" olarak kullanılmaktadır. Daha başka örnekler de verebiliriz, bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz (Hürmüzlü 2003).

1.Horyatın Edebî Yapısı

1.1.Horyatın Edebî Tanımı

Irak Türkmen sözlü halk edebiyatının en önemli dalını teşkil eden hoyrat, halkın felsefesini ve hayata bakış tarzını yansıtan; bir duygu ya da düşünceyi özlü yönleriyle dile getiren; dilden dile, nesilden nesile aktarılan ve dörtlükler şeklinde yazılan bir çeşit nazım türüdür.

Horyatlar, insanların dert, üzüntü ve keder gibi duygularını dışarı yansıttığı dörtlüklerdir. Edebiyatçılar ve yazarlar horyatın birçok tanımını yapmıştır. Türkmen edebiyatı ile ilgili yaptığı araştırmalar ile tanınan Ata Terzibaşı, horyatları şu şekilde tanımlamıştır: "Özel bir üslûpla yazılmış olan bu dörtlükler, hakîkatte derin anlamlar taşıyan ufacık sözlerin sanatkârane işlenmesinden doğan ve halkın içli duygusuna tercüman olan bir çeşit ifade tarzıdır." (Terzibaşı 1973: 50).

Horyatlar, kısa olmasına rağmen derin ve değerli anlamlar taşıyan, kişilerin duygularını ifade etmesine yarayan, geniş içerikli ve anlamlı dörtlüklerdir. Türk halk müziği sanatçısı Mehmet Özbek "hoyrat, halkın duygu ve düşüncesini özlü bir şekilde dile getiren, en duygusuz kişileri duygulandıran, en uyuşmuş gönülleri heyecanla dolduran bir halk şiiri türüdür" (Özbek 1977: 281) demektedir.

Azerbaycanlı yazar Gazenfer Paşayev, Irak Türkmen horyatlarını şöyle nitelemiştir: *"Gerçekten de Irak Türkmen folklorunun zirvesi, onun baş tacı hesap edilen hoyrat ve maniler, halkın bedîî estetik yönde eğitilmesinde büyük öneme sahiptir; halkın manevî gıdasıdır. Asırlar önce hoyratlara duyulan sevgi hissi bugüne kadar süregelmiştir. Şiir yazmaya başlayan genç, ilk zamanlar horyat ve mani yazar. Yaşlı şairler de felsefî fikirlerini dile getirmek için horyat ve mani yazarlar. Horyatlara bu açıdan yanaşmaları onların hakikî şair olmalarını ispatlar"* (Paşayev 1998:143).

Ayrıca Paşayev (1998:144), horyat ve manilerin genç şairleri imtihandan geçirdiğini belirtmektedir. Demek ki şair olabilmek için atılan ilk adım horyat düzmektir. Horyat bir başlangıçtır. Horyat düzemeyen şair olamaz.

Yazar Südad Erbil, horyatı şu şekilde tanımlamıştır: "Hoyratlar sadece kalemle yazılan veyahut da zihin yormasıyla meydana gelen şeyler değildir. Horyatlar, kanlarımızdan damlacıklardır, içlerimizin derinliklerinden gelen haykırışlar ve nidalardır" (Erbil 1959: 3).

Azerbaycanlı yazar Resul Rıza, Kerkük horyat ve manilerini şöyle ifade etmiştir: "Kerkük hoyratları ve manileri öyle sanat abidesidir ki hassas kulak, onlarda, kalbimize, munis olan çok şey duyar, hassas yürek bu nadir incileri yaradan halkın dehasına derin müntedarlık hissi ile çırpınır." (Dakuklu 1968: 30).

Horyatlar, insanların acılarını, hüzünlerini ve sevinçlerini, icra edenlerin duygu yoğunluğuyla beraber yansıttığı için kâğıt üzerinde sayısız dizelerle ifade edilemeyen anlamları dört dizeye sığdırmıştır.

1.2.Horyatın Şekil Özellikleri

Dörtlükler şeklinde yazılan horyatlarda kafiye ve redif vardır. Bu dörtlükler genelde "aaba" şeklinde kafiyelenip dört mısradan oluşmaktadır. Horyatların birinci mısrası 3, 4, 5 veya 6 heceden* oluşur. Kimi horyatlar dört mısradan fazla yapıda olur. Bu tür

* Irak Türklerinde mani tarzında yazılan yani birinci mısrası eksik olmayan 7 heceden oluşan bütün horyatlara "dörtlük" adı verilmiştir. Kerkük manileri ya da dörtlüklerinden bir örnek verebiliriz:

horyatlarda "kanat" adı verilen mısralar aabbba şeklindedir. Dörtten fazla mısradan oluşan horyatların oluşturulması için horyattaki cinas ögesinin farklı manalar veren şekillerin mısraları arasına aynı kafiyede mısraların eklenmesi gerekmektedir. Bu mısralar aababa şeklindedir yani biri serbest biri kafiyeli olmak üzere istendiği kadar **çoğaltılabilmektedir.** Genel olarak horyatları şekil yapısına göre şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1.2.1.Cinaslı Horyatlar

Irak Türkmenleri arasında ilk mısrası 3, 4, 5 veya 6 heceden oluşan horyatlara "cinaslı horyatlar" adı verilir. "Hoyratlarda bütün inceliğiyle işlendiğini gördüğümüz cinas, halk ağzında hep 'şinas' diye geçmektedir. Cinas anlam manaca ayrı iki sözün telaffuzda birbirine uyması şekline verilen edebi bir terimdir" (Terzibaşı 1975: 66). Bu tür horyatlara "cinaslı" adının verilmesinin nedeni ilk mısra ile dördüncü mısrasının genellikle cinaslı olmasıdır.

Cinaslı horyatlar, düzülmesi ustalık isteyen ve herkesçe çok sevilenleridir. Cinasın birçok çeşidi vardır. Bunların başında, tam ve gayri tam çeşitleri gelir. Tam cinaslı horyatlar tam manasıyla kusursuz olan cinaslardır. "Bu tür horyatlar Kerkük horyatlarının en makbul ve en güzelleridir. Başka bir manada bunlar horyat sanatının zirvesidir. Bilindiği gibi "cinas-i tam" lafızda, hareke ve harflerde farklılık, eksiklik ve ziyadelik bulunmayan cinas demektir" (Akkoyunlu 1986: 74).

Terzibaşı, aşağıdaki birinci horyat örneğine "cinas-ı tam basit", ikinci örneğe ise "cinas-ı tam mürekkep" adını vermektedir. İkinci örnekte "yar" sözcüğü, ikinci mânâda 'a' sesini alarak "mürekkep bir lâfız haline gelmiştir" (Terzibaşı 1975: 67). Örneğin;

Yaz bele
Bahar bele yaz bele
Kâtıbın ne suçı var
Xudam démiş yaz bele*

Yara meni
Dert meni yara meni
Ya al yaradan canım
Ye yétir yara meni**

Araştırmacı Gazanfer Paşayev ile Canan Akkoyunlu, horyat şekillerini incelemeleri sonucunda bu çeşitlerin ikisine de "tam cinaslı hoyratlar" adını vermişlerdir (Akkoyunlu1986: 74; Paşayev 1998: 105). Biz de bu çeşit horyatların ikisini "cinaslı hoyratlar" adı altında kabul etmekteyiz.

Seherden sada geli
Zulmı çox dada geli
Bir ölüm bir ayrılmağ
Her kisi yâda geli

Bu mani ya da dörtlükte geçen sözcüklerin anlamı: Geli: Gelir. Zulmı: Zulmü. Kisi: İkisi. Yada gelmek: Hatırlamak.

* Bele: Böyle. Kâtıbın: Kâtibin. Suçı: Suçu.

** Meni: Beni. Ye: Ya, ya da.

1.2.2.Kafiyeli Horyatlar

Bu tür horyatlarda birinci mısradaki sözcük, dördüncü mısrada harf değişikliğine uğrar. Bu değişiklik kelimenin başında, ortasında veya sonunda olabilir. Terzibaşı bu çeşit horyatlara "cinâs-ı lâhik" demektedir: Bu tür hoyratlar "lafzın harf değişikliğinde aranır" (Terzibaşı 1975: 68). "Bunlar halk edebiyatının elverdiği nispette, yani ses benzerliklerine dayanan hoyratlardır." (Akkoyunlu 1986: 92). Örneğin,

Al inceden
Gir sallan al inceden
Néçe can telef oldı
Bı faqtan alınca den*

1.2.3. "Redifli ve Kafiyeli" Horyatlar

Bu tür horyatlarda ilk mısradaki kafiyeli sözcüğün köküne ekler getirilir. Kökten sonra getirilen çekim eklerine "redif"adı verilir. "Redif, şiirde olduğu gibi, kafiyeden sonra gelen bir veya birkaç harf veyahut sözcükten ibarettir. Türk ve Acem şiirine mahsus olan bu sanat biçimi için bazı Türk semtlerinde "döner ayak" terimi kullanılmaktadır" (Terzibaşı1975:65).

Bu horyatlarda hem kafiye hem de redif bulunmaktadır. Bu nedenle "kafiyeli horyatlar"da bulunan özellikler, bu tür horyatlar için de geçerli olmaktadır. Bu horyatların kafiyelerinin zayıf olmasından dolayı, redifle desteklenmiş olma ihtimali de söz konusudur (Akkoyunlu 1986:104). Aşağıdaki, redif ve kafiyeli bir horyat örneğidir:

Al da meni
Vér lebiv al da meni
Gâvır musılman olı
Görse bı halda meni**

1.2.4. Kelime Tekrarı ile Kurulan Horyatlar

Bu horyatlarda ilk mısradaki sözcüklerin anlamının değişmemesiyle birlikte tekrar edilmesi söz konusudur. Ata Terzibaşı, bu tür için "cinas, bazı okuyucular için kapalı görülmekte ve bu yüzden hoyratın kafiyesiz veya aksak kafiyeli olduğu sanılmaktadır" diye açıklar (Terzibaşı 1975: 69).

Tekrarlı horyatlar farklı şekillerde adlandırılabilmektedir. Akkoyunlu bu tür cinaslara "kelime gruplarının tekrarlanmasıyla kurulan horyatlar" adını vermektedir. Bu tür horyatlarda kelime gruplarının anlam değiştirmeden tekrar edildiği görülür. Bu tekrarlar, kelime gruplarının zamanla anlam değiştirip ilk anlamının unutulmasından veya horyatın söylendiği zamanlarda söylenmek istenen şey için başka sözcükler bulunmamasından kaynaklanabilir (Akkoyunlu 1986: 116). Horyatların kudreti, taşıdığı cinasta ve bunun anlamsal derinliklerinde mevcuttur. Bu nedenle tekrarlı horyatlar çok fazla yaygın olan

* Gir sallan: Giy salın. Néçe: Kaç. Telef: Zayı olmak. Bı: Bu. Faq: Tuzak. Den: Yemek. Den: 1)Tahıl tanesi
** 2) Kuş yemi 3) Hububat (Hürmüzlü 2003: 133).
Musılman olı: Müslüman Olur. Bı halda: Bu halde, bu vaziyette.

ve benimsenen bir tür değildir. Aşağıdaki, kelime tekrarı ile kurulan bir horyat örneğidir:

Ahımnan
Deryah qurır ahımnan
Yandırı bir gün seni
Hiç qorxmısan ahımnan*

1.2.5.Kanatlı Horyatlar

Kerkük'te son zamanlarda bazı çağdaş edebiyatçı ve yazarların "kanatlı horyat" dediği bir türle karşılaşmaktayız. Terzibaşı, bu türü "anonim cinaslı hoyratlar" adı altında değerlendirmektedir (Terzibaşı 1975: 320).

Kanatlı horyatların eski örnekleri çok az olmakla birlikte, son zamanlarda bu türde Kerkük'ün çağdaş edebiyatçıları örnekler vermeye başlamışlardır. Kanatlılar, nadir bulunan horyat türlerindendir. Bu tür hoyratların yazımı zordur. Çünkü horyatın ilk iki mısrasından sonra, anlam açısından bu mısraları açıklayıcı, aynı kafiyede iki ya da üç mısranın eklenmesi gerekmektedir. Yazımı zor olan bu çeşit horyatlardan az sayıda örnek bulunması nedeniyle, kanatlı hoyratlar fazla bilinmemekte, bu nedenle halk arasında da bilinen diğer horyat türlerine göre daha az rağbet görmektedir. Bu horyat çeşidiyle ilgilenip bunları besteleyenler olursa, horyatlar arasında yeni bir türün oluşturulması da mümkün görülmektedir.

Birinci, ikinci ve yedinci mısralar kendi arasında; üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı mısralar da kendi arasında kafiyelenen (aabbbba) horyat örneği:

Biri sin
Bir elifti biri sin
(Bu 'asman kağıd ossa
Daryalar divét ossa
Qamişler qelem ossa)
Dört tabır mılla gesse
Yazmaz derdim birisin**

Birinci, ikinci ve beşinci mısralar kendi arasında üç ve dördüncü mısralar kendi arasında (aabba)şeklinde kafiyelenmiş hoyrata örnek:

Yazılan geli
Sıcağ yazılan geli
Ne ağlısan gözlerim
(Ne titrisen dizlerim)
Başa yazılan geli***

Birinci, ikinci ve beşinci mısralar kendi arasında üçüncü ve dördüncü mısralar serbest (aabca) şeklinde olan kanatlı horyat örneği:

Yüz iste meni
Gelmem yüz iste meni
Men o yar kölesiyem

* Ahımnan : Ahımla. Deryah: Derya. Yandırı: Yandırır, yakar. Qorxmısan: Korkmuyormusun.
** Sin: S harfi. Elifti: Eliftir. 'Asman: Gökyüzü. Qamişler: Kamış. Qelem: Kalem. Ossa: Olsa. Mılla: Molla, hoca. Gesse: Gelse.
*** Bı: Bu. Allım: Alnım.

(Öper qoxlar qucaxlar)
Qoyar diz üste meni*

Çağdaş Türkmen edebiyatçısı Hüseyin Ali Mübarek "kanatlı horyat" denilen türde horyatlar yazmakla ün salmıştır. Hüseyin Ali Mübarek'in yazdığı kanatlı horyatlardan örnekler aşağıda verilmiştir. Bu örneklerde kafiye düzeni "aabbba" şeklindedir:

O xanlar
Qax düşmeden o xanlar
Güneş burhan istemez
İgid aman istemez
Herp tercüman istemez
Ox dilini ox annar**
****

Gülden al
Éy yanağı gülden al
Dédiğ gel bize gül vér
Oğlana qıza gül vér
Aya yuldıza gül vér
Démediğ gét gülden al***

1.2.6.Dörtten Fazla Mısradan Oluşan Horyatlar

Bu tür horyatlarda mısra sayısı dörtten fazla olmaktadır. Türkiye'de dörtten fazla kanadı olan horyatlara "artık veya yedekli mani" denmektedir (Çelik 2005: 39). Bu horyatlara genellikle birbirine yakın adlandırmalar yapılmıştır. Akkoyunlu bu tür horyatları "dörtten fazla kanatlı horyatlar" diye adlandırmıştır. Bu horyatların oluşabilmesi için biri serbest diğeri kafiyeli olmak üzere horyat mısraları arasına eklenen cinaslı kelime veya kelime grubunun ikiden fazla anlam ihtiva etmesi gerekmektedir (Akkoyunlu 1986: 122). Aşağıda verilen horyat örneği dörtten fazla mısradan oluşan horyat örneğidir:

Çimeni
Su gögertmiş çimeni
Dağlarda lala bittim
Quparttı yolçı meni
Deryahta balığıydım
Çekti qullapçı meni
Havada bir quşıydım
Endirdi torçı meni
Çöllerde céyranıydım
Vırdı kör avçı meni
Bükti küreye qoydı
Ğaddar demirçi meni

* Men: Ben. Kölesiyem: Kölesiyim. Qucaxlar: Kucaklar.
** Xanlar: Hanlar. Qax: Kalk. Burhan: Kanıt. İğid: Yiğit. Aman: Güven. Harp: Savaş. Annar: Anlar.
*** Dédiğ: Dedik. Yuldıza: Yıldıza. Démediğ: Demedik. Gét: Git.

Ağ gümişe dönderdi
Kâfır altunçı meni
Gelmişem yar yanınnan
Çi yarı gör çi meni*

1.3.Horyatın Muhteva Özellikleri

Türkmen folklorunu, edebiyatını, gelenek ve göreneklerini en iyi şekilde yansıtan horyatlar, çoğunlukla aşk, gurbet, keder, sevinç ve kahramanlık üzerine dizelenmiş dörtlüklerdir. "Hoyrat ve maniler, canlı şiir tarihidir. Onlar Irak-Türkmen folklorunu yaratıp yaşatanların dününü, bugününü, yarınını yansıtmaktadır" (Paşayev 1998: 147). Kerkük horyatları, Irak Türklerinin tarih boyunca yaşanmışlıklarını, tecrübelerini, üzüntülerini, sevinçlerini ve dertlerini nesilden nesile aktaran bir araç mahiyetindedir. Horyatın içinde çeşitli konuları görmek mümkündür. Türkmen toplumunun inanışı, değerleri, kültürü başta olmak üzere horyatlarda aşk, acı, hasret gibi bireysel konular işlenmiştir. Bunların yanında feleğe sitem, dostluk, hikmet gibi genel konular da büyük bir anlam derinliği ve millî kültür renkleriyle yoğrularak ele alınmaktadır. Horyatlarda işlenen konuları şöyle tasnif edebiliriz:

1.3.1.Milli Şuuru İfade Eden Horyatlar

Bu horyatlar her yönüyle Irak Türkmenlerinin inanışını, kültürünü, çektiği acı ve sıkıntıları, uğradıkları haksızlıkları anlatır. Varlıklarını tüm baskılara rağmen bir şekilde devam ettirmeye çalışan bu insanlar dillerine, gelenek ve göreneklerine, kısacası bütün millî değerlerine çok bağlıdırlar. Bunları da horyatlar aracılığıyla en etkili ve güzel şekilde dile getirmeye çalışan Türkmenlerin aslında bütün horyatlarını millî saymak mümkündür. Çünkü her horyatta bir Türkmen havası, dili, doğası ve yaşayışını bulmak mümkündür. Toprağından ayrılmak istemeyen, orada haksızlıklara uğramadan, özgürce yaşamayı dileyen Irak Türkmenleri bu uğurda ölmeyi dahi göze alabilecek yapıdadır. Irak, Türkmenlerin yaşadıkları bölge olarak Türkmenlerce eskiden günümüze kadar birlik ve bütünlük içinde olması istenen bir vatandır. Dillerinden, kimliklerinden ve daha birçok millî özelliklerinden ötürü baskıya uğrayan, adeta bir varlık mücadelesi veren bu toplumun insanı için vatandan daha değerli ve anlamlı başka bir şey olması mümkün değildir. Aşağıdaki horyat örneği bu özelliktedir:

Dalda qassın
Qupartma dalda qassın
Gévlim hiç razı olmaz
Yurdım yad elde qassın**

* Gögertmiş: Yeşertmiş. Üçüncü kanat, ağızlarda. " Dağlarda bir lalaydım" biçiminde geçer.(Terzibaşı1975:324). Meni. Beni. Qullapçı: Çengelle balık avlayan balıkcı. Endirdi: İndirdi. Torçı: Ağ ile kuş veya balık avlayan kimse. Çöllerde: Kırlarda. Céyranıydım: Ceylandım. Bükti: Büktü. Küre: Maden fırını. Ğaddar: Zalim, acımasız kimse. Demirçi: Demirci. Ağ gümişe: Ak gümüşe. Dönderdi: Dönüştürdü. Kâfır: Kâfir, zalim. Altunçı: Kuyumcu. Gelmişem: Gelmişim. Yanınnan: Yanından. Çi: He.

** Dalda: 1) Güneş sıcağından sığınılacak yer. 2) İhtiyaç zamanı sığınılacak kimse. Qassın: Kalsın. Gévlim: Gönlüm. Yurdım: Yurdum.

1.3.2. Tasavvufî İnancı İfade Eden Horyatlar

Bir inancı dile getiren horyatlar yoğun anlamlar ve bu anlamlarla birlikte güçlü bir sevginin de ifadesi durumundadır. Dini veya bir inancı işleyen horyatlar Irak'ta daha çok Mevlit törenlerinde tenzileler söylenirken okunur ve okunan bu horyatlar büyük bir önem taşır. "Kerkük ve dolaylarındaysa mevlütler, disiplinli olmakla birlikte bir nevi serbest olarak icra edilir. Nitekim bir aşere Kurân-ı Kerim ile başlar, sonra uzun hava tarzında çeşitli makam, hoyrat ve ilahiler ve bunlara bağlı olarak da çeşitli tenzileler "ilahiler" okunur. Sözleri ve nağmeleri yerli olan bu eserler bazen karşılıklı olarak, bazen de birlikte söylenir" (Terzibaşı 1980: 23). Irak'ta çeşitli inançlara sahip topluluklar yaşamaktadır. Bu yüzden mevlit törenlerinde ve tekkelerde okunan horyatların içerikleri farklılık gösterebilir. Horyatların genelinde önce Allah'tan medet dileme, sonra Hz. Muhammed ve Hz. Ali sevgisi işlenmektedir. Aşağıda verilen horyat örneği tasavvufi horyat örneğidir:

Arxa géder
Su geli arxa géder
Yarı Alla olanın
Arxa ba arxa géder*

1.3.3.Hikmet İfade Eden Horyatlar

Hikmet "Eşyanın hakikatlerini, özelliklerini, yaratılış nedenlerini, eserlerini, etkilerini bilmek ve ona göre amel etmektir" (Pala 1989: 229, 230). Hikmetli horyatlarda daha çok ders ve ibret vererek insanları uyarma amacı görülür. Aşağıdaki horyat, hikmet ifade eden horyat örneğidir:

Bin oxı
At kamannan bin oxı
Bilene bir herf yéter
Bilmiyene bin oxı

1.3.4.Zamandan, Felekten, Aşktan ve Sevgiliden Şikâyeti İfade Eden Horyatlar

Bu tür horyatlarda çekilen büyük bir acı ve bunun sonucunda edilen bir sitem söz konusudur. Dertler, sıkıntılar insanların başına ya sevgiliden ya da felekten gelmektedir. Âşık, sevgilinin güzelliklerine hayran kalır, ancak sevgili, divan edebiyatımızda olduğu gibi âşığa hep acı çektirir, eziyet eder ve ona kavuşmak bir türlü nasip olmaz. İki taraf birbirini sevse de kavuşmalarına bu kez felek engel olur. Felek insanların talihini ters döndürür. Bu ters döndürmenin sebebi şudur: "Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş), doğudan batıya olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Bir Atlas feleğiyle birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar" (Pala 1989: 165). İnsanların kaderlerinden dolayı şikâyetlerini feleğe yüklemesinde Allah ilminin dokuzuncu felekten sonra başlaması da

* Arx: Su kanalı, ark. Geli: Gelir. Arxa ba arxa: Nesilden nesile.

neden olmuştur (Pala 1989: 165). Aşağıda verilen horyat, aşktan şikâyet eden bir horyat örneğidir:

Ah démexten
Ahım yox ah démexten
Derdiv meni öldirdi
Utan günah étmexten*

1.3.5.Yiğitlik ve Kahramanlığı İfade Eden Horyatlar

Yiğitlik ve kahramanlık toplumsal anlamda, yapılan bir eylemin sonucu olabildiği gibi cesaret, bilgi ya da manevi zenginlik gerektiren durumlarda da, horyat çağırabilmek, ehl-i aşk olabilmek gibi ortaya çıkabilir. Kahramanlar bir toplumun en önce hatırlanan ve hiç unutulmayan insanlarıdır. Aşağıdaki horyat, kahramanlık ifade eden horyat örneğidir:

Ağır ağır
Adım at ağır ağır
Besteyden géce bitmez
İgid ol xoyrat çağır**

1.3.6.Talih veya Şanssızlığı İfade Eden Horyatlar

Talihsizlik "sitem ve şikâyet horyatları" bahsinde açıklamaya çalıştığımız gibi felekten, zamandan, sevgiliden bahsetmektedir. Bunun yanında insanın çaresiz kaldığı, hiçbir şey yapamadığı durumlar da olabilir. Bu durumda insan şikâyet bile edecek halde değildir. Mahkûm olan bir insan gibi başına gelenleri seyreder, bu akışı değiştiremez ya da değiştirecek gücü kendinde bulamaz ve kaderine yahut kedersizliğine üzülmekten başka bir şey yapamaz. Aşağıdaki horyat örneği bu özelliği taşımaktadır:

Ağı yaz
Qereni yaz ağı yaz
Eliv qelem tutanda
Men baxtı qereni yaz***

1.3.7.Dert, Keder ve Hüzün İfade Eden Horyatlar

Bu horyatlar adından anlaşılacağı üzere, kederin, hüznün, acının, elemin ve insanı karamsar ve kötümser yapan daha birçok duygunun ifadesidir. Sevinç, mutluluk ifade eden horyatlar mevcut olsa da horyatlar daha çok acıların, özlemlerin, ıstırabın ve açıkça ifade edilemeyen türlü hallerin tercümanı olmuştur. Çünkü horyat, bireysel bir konuyu işlese de bağrı yanık bir toplumun sesini taşır. İnsanı hüzünlendiren türlü sebepler olabilir. Aşağıda verilen horyat örneği bu özelliktedir:

Ağ sadeler
Ağ sedef ağ sadeler
Miskinin göz yaşısı
Mermere axsa deler****

* Démexten: demekten.
** Besteyden: Besteyle, türküyle. İgid: Yiğit.
*** Tutanda: Tuttukta. Qere: Kara, Siyah. Bu horyatın ilk kanatları, aslında " qere niyaz.. Ağ niyaz qere niyaz" dır. (Terzibaşı1975:297).
**** Miskin: Zavallı, sesi çıkmayan kimse.

1.3.8.Aşk ve Sevgiyi İfade Eden Horyatlar

Aşk ve sevgi, insanlığın varoluşundan beri eline kalem alan hemen herkesin işlediği, hiç bitmeyen bir hazine gibidir. İnsanlar ve toplumlar değişse de aşk hep aynı aşktır ve etkisi, yüceliği dereceli de olsa hep hissedilen bir konu olarak telakki edilebilir. Horyatlarda da bu durumu görmekteyiz. "Gönül kimi severse güzel odur." sözündeki gibi bu konuda da gönle düşenin güzelliği, özellikleri ve ona karşı beslenen hisler ele alınır. Aşkın ve sevginin olduğu yerde özlem de eksik olmaz. Bu konular iç içe geçmiş bir şekilde anlatılır. Aşağıdaki horyat örneği bu özelliği ihtiva etmektedir:

Allam seni
Al girme allam seni
Özive düzen vérme
Düzensiz allam seni*

1.3.9.Öğüt İfade Eden Horyatlar

Bu hoyratlar içerik açısından hikemî hoyratlara benzemektedir. Fakat hikemî horyatlarda âlemin, insanın vb. sırlarına ilişkin bilgiler işlenirken öğüt horyatlarında daha çok bir nasihat havası hâkimdir. Nasihat aracılığı ile insanlar uyarılmak istenir. Bu hoyratlarda, hem insanların başına gelebilecek türlü durumlar verilir, hem de bu durumlara düşmemek ya da düşülmüşse bile kurtulmak için gidilmesi gereken yollar gösterilir. Aşağıda verilen horyat örneği bu özelliği taşımaktadır:

Ay déme
Yuldız déme ay déme
Raqıb halıv soranda
Gül üzine ay déme**

1.3.10.Özlemi ve Ayrılığı İfade Eden Horyatlar

Çok sevilen ya da benimsenen bir şeyden ayrılmak insanlara büyük ve derin acılar yaşatır. Bu horyatlarda acıların girift çıkmazlarında dolaşıldığı görülür. Sevginin ve aşkın olduğu her yerde özlem de vardır. Bu duyguyu yaşarken bir de ayrılık olursa insan ne yapacağını bilemez ve hem bu haline hem de sevdiğine duyduğu özleme karşı horyatlar söyleyerek içini döker ve onlarla belki biraz teselli bulmaya çalışır. Aşağıda verilen örnek ayrılığı ifade eden horyat örneğidir:

Ayrı mene
Doldır vér ayrı mene
Men ağlaram dost ağlar
Geldix yol ayrımına***

1.3.11.Dilek ve Temenniyi İfade Eden Horyatlar

Bu horyatlarda da hâkim olan duygu öncelikle aşk ve sevgidir. Âşık olan kişi sevdiğini görmek, onunla beraber olmak ister. Bu isteklerini açık açık ifade edemeyen âşık, horyat mısralarıyla derdini, dileklerini anlatmaya çalışır. Bunun dışında çeşitli sebeplerle de dileklerde bulunulabilir. Aşağıda verilen horyat örneği bu özelliği taşımaktadır:

* Allam: Alırım. Özive: Kendine.
** Yuldız: Yıldız. Raqıb: Rakip. Halıv: Halin. Üzine: Yüzüne.
*** Yol ayrımına: Yol kavşağına.

Biraz gül
Biraz réhan biraz gül
He gördim üzi turşsan
Men baxandam biraz gül*

1.3.12.Dua İfade Eden Horyatlar

Darda kalan, yardıma muhtaç olan insanlar için duanın işlevi çok büyüktür. "Dua bir şeyin olmasını veya olmamasını, Allah'a medih ve senâ yollu; kulun acizliğini ve ihtiyacını ifade eden sözlerle istemesidir. En iyi ibadet şekillerindendir" (Pala 1989: 139). İyilik, uğur, şans ve iyi temenniler dilenmesi için bir araç olan dualar, insanı iyi davranışlara yönlendirmede etkili olur. "Hayır dua" denen dualar Irak Türkmenleri için hem renkli bir motif hem de bir paylaşım vasıtasıdır. Bu dualar insanlar arasında iyi ilişkilerin kurulmasına yardımcı olur (Paşayev1998: 56). Yukarıda bahsedilen istek horyatları daha çok kişilere yönelikken, bu tür horyatlarda Allah'a yalvarma söz konusudur. Aşağıda verilen horyat bu özelliktedir:

Bir deneler
Otırıb nar deneler
Çoxları Haq saxlasın
Ölmesin bir deneler**

1.3.13.Beddua İfade Eden Horyatlar

İnsanlar canı yandığında veya çok üzüldüğünde bu acılarını, sitemlerini bazen beddualar yoluyla dile getirirler. Kendileri gibi, onlara acı yaşatanların da zor durumlara düşmesini isteyen yanık yürekler, Allah'ın o kişilere bela, hastalık gibi dertleri vermesini dilerler. Irak'ta kullanılan beddua sözcüğü için şunlar söylenebilir: "Dua örneklerinin zıddı olan ve Türk halk edebiyatında kargımak kökünden kargış olarak da ifade edilen bedduaya Kerkük'te bedde'e denir. İlenç olarak ifade edilen bedde'e sözcüğü lanet, telin ve beddua anlamında kullanılır. Kerkük'te bedde'e türüne giren örnekler çoktur ve yaygındır" (Saatçi 2008: 22). Beddualar Irak'ta Türkmenler arasında dualar kadar yaygındır. Halk arasında beddualaların gücüne çok inanılır. Kendi yaşantımızda da çok karşılaştığımız dua ve beddualar, eski devirlerden beri inançlarla ilgili gelenek ve görenekte, çeşitli törenlerde korunmaya ve yaşatılmaya devam etmektedir (Paşayev 1998: 59, 62, 67). Horyatların içerisinde beddualar büyük bir yer kaplamaktadır. Aşağıdaki örnek bedduayı içeren bir horyat örneğidir:

Göz yuvası
Sürmedi göz yuvası
Her kim yuva dağıdı
Dağıssın öz yuvası***

* Réhan: Fesleğen. He: Her zaman. Üzi: Yüzü. Turşsan: Ekşisin. Baxandam: Baktığımda, baktığım zaman.

** Otırıb: Oturup. Haq: Hak. Saxlasın: Korusun.

*** Dağıdı: Dağıtır. Dağıssın: Dağılsın. Öz: Kendi.

1.3.14.İyi ve Kötü Dost İfade Eden Horyatlar

Dostluk kavramı insan hayatında çok önemli bir yere sahiptir. İnsanın hayatında güvenebileceği, derdini dökebileceği, her şeyini paylaşabileceği böyle insanların olması çok büyük bir lütuftur. O yüzden, dostu olan insan onun başına kötü bir şey gelmesini istemez ve zor durumlarında dostunu asla yalnız bırakmaz. Dost horyatları vefalı ve vefasız diye ikiye ayrıl**ır. Aşağıdaki iki horyat örneği bu özelliği taşımaktadır:**

Bin de bir
Al atıvı bin de bir
Vafalı dost bulınmaz
Bulınsa da binde bir*

Yüz degeri
Perçimdi yüz degeri
Asıla canıv vérsev
Hele var yüz degeri**

2. Horyatın Müzikal Yapısı

2.1.Horyatın Musiki Tanımı

Horyat usulleri Irak Türkmen halk müziğinin en güzel türünü teşkil eder. Müzikal açıdan bakıldığında kendine özgü, özellikli ve ilginç bir seslendirme tarzı olan hoyratların, Türk halk müziğinin uzun hava türleri arasında yer aldığı, en az bir çalgı eşliğinde, yöre ağzıyla ve hoyratçı adı verilen erkekler tarafından seslendirildiği dikkat çekmektedir. Genel olarak sözlerinin erkek ağzına uygun olması ve diğer uzun havalara oranla daha sert ve güçlü bir üslupla seslendirilmesi nedeniyle erkek ağzına daha fazla yakıştığı düşünülmektedir. Hoyratlar, genellikle tek kişi tarafından icra edilir. Horyat usulleri sözlerindeki vurucu anlamlarıyla beraber icra edenlerin söyleyiş tarzındaki incelikleri ile dinleyenlerin gönüllerine hitap eder.

Horyat usullerinin şahıslara ve çevreye etkilerini araştıran yazar Ata Terzibaşı, horyatı şöyle tanımlar: "Hoyrat, Horyat, Koyrat ve Koryat adı verilen ve yazanları pek belli olmayan cinaslı dörtlükler, halk edebiyatı ve musikîsinin en ince ve güzel örneğini teşkil eden bir çeşit düzme nağme şeklidir." (Terzibaşı 1973: 50).

Horyatı müzikal açıdan dâhil etmemiz gereken grubu Türk halk müziği sanatçısı Mehmet Özbek (1977:287), "Horyat Türk Halk Müziği bünyesinde uzun havalar grubuna giren belirli bir seyir ve dizisi olan ezgi kalıplarıyla serbestçe söylenen halk müziği türüdür. Diğer uzunhava çeşitlerine göre daha hür, daha sert ve daha kuvvetli bir şekilde okunur." şeklinde açıklamıştır.

Azerbaycanlı araştırmacı Gazanfer Paşayev, horyatları "g**önüllerden fışkıran içli duyguları, bin bir sadakatla yansıtan parlak ayna" (Paşayev 1998:104) şeklinde tanımlamıştır.**

Mahir Nakip ise horyatı şöyle tanımlar: "Hoyrat, bir makamın ses kalıpları içerisinde önceden belirlenen bir seyrin serbestçe insan sesiyle yapılmasıdır" (Nakip 2009a:7).

Horyat usulleri Irak Türkmenlerine özgü bir çeşit uzunhava olup Irak Türkmen

* Atıvı: Atını. Bulınsa: Bulunursa.

** Perçimdi: Perçemdir. Asıla: Asile. Canıv: Canın. Vérsev: Versen, verirsen. Hele: Hâlâ, henüz, daha.

makam havaları ve diğer uzun havalarda da olduğu gibi giriş*, meyan** ve karar*** **bölümleri vardır. Ancak makam havalarına göre daha kısa ve daha sert bir icrası vardır. Irak Türkmenleri arasında bu seyre ya da ses dizisine usul**** adı verilmektedir.

2.2. Horyat Usullerinin Tarihçesi ve Ezgi Özellikleri

2.2.1. Horyat Usullerinin Tarihçesi

Yukarıda da bahsedildiği gibi Irak Türkleri horyatların ezgi ile icra edilmesine usul adını vermektedir. Horyat usullerinin oluşumu ise muayyen yer, kişi veya olay adlarından kaynaklanması nedeniyle daha açık görülebilmektedir. "Hoyrat tarzı, ezgi olarak çeşitli üslûp, eda ve tavırla okunur. Bunlara, bazıları "perde", bazıları da "makam" adını vermektedirler. Halk makamları diyebileceğimiz bu okuyuş şekilleri için Irak Türkleri, istisnasız olarak "usul" ıstılahını kullanmaktadırlar" (Terzibaşı 1975: 148). Terzibaşı horyat usullerinin doğuşu ve gelişimi hakkında şunları demiştir:

"*Horyat tarzının musiki bakımından menşe' ve tekâmülü hakkında eski kaynaklarda aranan bilgilere pek rastlanılmamaktadır. Bununla beraber hoyrat tarzının tarihî seyir ve gelişmesini kendi özelliği içinde izleyecek olursak bu tarz nağmenin umumiyetle Irak Türkleri arasında neşvü nâme bulduğu neticesine varabiliriz. Bu tarz ezginin son gelişmiş şekliyle Kerkük'te en az üç yüz yıllık geçmişi vardır. Bugün mevcut 24 kadar hoyrat usulünün hepsinin o tarihlerde bilinmekte olduğu, araştırmalarımız sonunda anlaşılmıştır. 1950 yılında henüz hayata gözlerinin yummamış olan yüz yaşlarını aşkın hemşehrilerimizin ve bu arada o vakit seksen, doksan yaşlarındaki bazı hoyrat çağıranlarımızın***** bize anlattıklarına bakılırsa-ki bunlar genç yaşlarında bulundukları bir çağda yaşlı ustalarından naklen haber verdiklerine göre- yukarıda vardığımız neticenin doğruluğunu öğrenmiş oluyoruz*" (Terzibaşı 1975: 132, 133).

Tarih boyunca insanların içinde bulunduğu durumu serbestçe ifade etmesini sağlayan ve atalarımızdan bizlere ulaşan horyatlar, özellikle Kerkük musikisini Türk dünyasına tanıtmış ve üslûp olarak müzik dünyasındaki yerini almıştır.

2.2.1.1 Atıcı Usulü: Atıcı usulü, Kerkük'e mahsus olan usullerden biridir. Bu usul Atıcı Ömer adında eski bir horyat icracısının ağzı olduğundan onun adına isnat edilmiş olup orijinal bir usuldür. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ölen Ümer Tufan Atıcı, pamuk atıcısıdır. Osman Teplebaş, Karabağı havasının da Ömer Atıcı'ya ait olduğunu söylemiştir (Terzibaşı 1955: 111).

---

* Giriş, sesin ya da ezginin başladığı ilk ses. Horyat icracısı horyatın girişine genellikle "dede gene, baba bugün, eble néynim, ağa néynim, gözüm, bugün gene, bavanım, dad bugün" gibi sözlerle başlanır.

** Horyat icracısı horyatın aralarında ve sonunda belli sözleri miyan olarak kullanır. Örneğin, Beşiri usulünün arasında " yéri diniva dönüm bes men men özüm, iskenderi usulü arasında 'ümrüm ağam" ve " yetimi usulü arasında "dedevem évi xarab" gibi sözler kullanılır. Horyatın sonunda ise örneğin Beşiri usulünde "éyar elivden hiç bilmem hara gédim", Kesük usulünde "gülüm dad", Yolçı usulünde "di gel ağam gel, di gel paşam gel, mene zulum éden öz beğim ağam oğlu" ve Kürde usulünde "éyleme zulum éylem éyleme, el 'elem ağlar girer, sen qereleri bağlama, bu qapını bağlıyan felek, birde açar ağlama" sözleri kullanılır.

*** Karar sözcüğü Irak Türkmenleri arasında ezginin durduğu son ses için kullanılır. Araplar bu sese "setlim" demektedir.

**** Kerkük'te usul diye bilinen ezgilerin karşılığında Türkiye'de "tavır" kullanılır. Usul sözcüğü Türkiye'de müziğin ritmik yapısının ifadesi için kullanılmaktadır.

***** Mehmet Çulboyın ve Osman Teplebaş gibi.

2.2.1.2. Beşiri Usulü: Ortaya çıkış zamanı belli olmayan Beşiri usulü, horyat usulleri arasında eskiden beri yapısını korumuştur. Beşiri usulünün isim benzerliğinden dolayı Kerkük'e bağlı Beşir köyü ile ilgili olduğuna dair fikirler vardır.

Beşir* köyünde bu usulü icra eden bir sanatçının olmaması da usulün Beşir köyü ile ilgili olmadığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Aynı zamanda bu usulün bazı diğer usullerde olduğu gibi Beşir adlı bir çağırçıdan da kaynaklanması mümkündür. Musikî Istılahatı adlı kitapta Kazım Öz, Kerkük makamlarından olduğunu belirttiği bu usul için "Beşer" adını kullanmıştır (Terzibaşı 1989: 68). Anadolu'da horyat okunan bazı yerlerde buna benzer usuller bulunmaktadır. Mahir Nakip, bu usulün Elazığ'da söylenen Beşiri ile benzer olduğunu belirtmiştir (Nakip 1991: 34; Nakip 2009b: 59). Fakat bu usul Urfa ve Diyarbakır'da icra edilen Beşiri'den farklıdır (Saatçi 1977). Kerkük horyatlarının adlandırılmaları ya olaylardan ya da meşhur çağırçılardan kaynaklanmaktadır. Beşiri usulünün de Beşir adlı köyden ya da çağırçıdan doğmuş olması muhtemel ise de bu usulün en önemli tarafı Türkmenlere has oluşu ve Türkmen halkının içinde doğmasıdır.

2.2.1.3. Darmangâhâ Usulü: Bu usul 19. yüzyıl sonlarında öldüğü bilinen ve usta bir sanatçı olduğu düşünülen Darmangâhâ adlı bir horyat çağırçısına isnat edilmiştir. "Dermankâhâ" şeklinde de kullanılan bu usul son zamanlarda bazı çağırçılar tarafından icra edilerek ün kazanmıştır (Saatçi: 1977).

2.2.1.4. Delliheseni Usulü: Usulün adı "Deli Hasene mensup" anlamına gelir. Bu isimde bir horyat çağırçısının çok iyi icra etmesinden dolayı usule bu adın verilmiş olması muhtemeldir. Kerkük, Tuzhurmatu ve Erbil'de yaygın olan ve sevilen hoyratlardandır (Nakip 1991: 23).

2.2.1.5. İdele Usulü: Mehmet İde'nin ağzı olan bu horyat usulünün, 19. yüzyılda yaygın olduğu bilinmektedir. Mehmet İde saman satarken yoldan geçenlere söylediği için bu usul Yolçı adıyla da bilinir. Bu usulü çok iyi söylemesinden dolayı Mehmet İde'nin adına isnat edilmiş ancak, usulün daha eski dönemlerden beri var olduğu bilinmektedir. Bu usul, horyat atışmalarında sıkça kullanılır (Terzibaşı 1989: 74).

2.2.1.6. İskenderi Usulü: İskenderi, Nobatçı usulü gibi adını usta çağırçı Mehemmed İskenderi'den almıştır. Mehemmed İskenderi, Kerkük'e bağlı Dakuk kasabasından olup Birinci Dünya Savaşı'ndan önce vefat etmiştir. Ancak kendisinin ağzı bu usule ad olmuştur. Usulün adı kısaltılarak 1950'lerden sonra yalnızca İskenderi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat hâlâ Mehemmed İskenderi diyenler de vardır (Terzibaşı 2009).

2.2.1.7. Karabaş Usulü: Kerkük'e has bir usul olan Karabaş, çeşitli isimler almıştır. Bağdatlı makamşinaslar bu usule "Karye baş" derken, Türkiye'de buna benzer başka bir ezgiye "Kayabaşı" denmektedir. Ne zaman doğduğu bilinmeyen bu usul, Türkmenler tarafından "Karabaş" adıyla bilinmektedir (Terzibaşı 2009). Önceden bu usule yanlışlıkla Darmangâhâ denilmiştir.

2.2.1.8. Kesük Usulü: Üç ağızla icra edilen bu usul Tuzhurmatu ağzında "Kesik" olarak kullanılmaktadır. İsim olarak Güneydoğu Anadolu yörelerinde de geçer (Nakip 1991: 34). Kesik usulünün üç türü vardır:

* Kerkük şehrine bağlı olan bu köy Saddam rejimi tarafından birçok saldırıya maruz kalmıştı.

2.2.1.8.1. Dik (Tiz) Kesük Usulü: Kesük çeşitleri arasındaki en zor usuldür. Dik (Tiz) Kesük'ün hem öğrenilmesi hem de söylenmesi zordur. Horyatın sonunda uzayan sesin duraklamalarla kesilmesinden dolayı bu adı almıştır. Ne zaman ve kim tarafından ortaya çıktığı bilinmeyen fakat çok eski zamanlardan beri söylenen bir horyat usulüdür.

2.2.1.8.2. Mehav Kesüği: Kesük usulünün bir çeşidi olan bu usul Heme Pire'nin çağdaşı olan Mehav adındaki bir çağırçıya isnat edilmiştir (Terzibaşı 1955: 107).

2.2.1.8.3. Kesük Matarı: Bu usul, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kesük Matarı usulü, Matarı usulünün özelliklerini taşımasına rağmen; Terzibaşı bunu müstakil bir usul olarak kabul etmektedir (Terzibaşı 2009). Segâh makamında olup ve Mehav Kesüğü ile benzerlik sağlayan bu usulün, Kesük usulünün bir şubesi olduğunu kabul etmekteyiz.

2.2.1.9. Kızıl Usulü: Bu usulün ne şekilde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak Kerkük'e bağlı Tuzhurmatu'da çok yaygın olmuştur.

2.2.1.10. Kürde Usulü: Asıl adının "Kürdü" sözünden geldiği tahmin edilen bu usule "kürde" adı verilmektedir. Kürdenin, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ortaya çıktığı ve Güneydoğu Anadolu civarından getirildiği düşünülmektedir. Fakat Kerkük'ün diğer horyat usulleri arasında işlenerek yeni bir görünüm kazanmıştır. Eski horyat sanatçıları horyat değil, uzunhava saymışlardır. Bazı makamşinaslar da bir çeşit tecnis olduğunu belirtmektedir (Terzibaşı 2009).

Kürde usulü ile atışmalar da yapılmaktadır. Bu usul Kerkük'e Anadolu'dan gelmesine rağmen çok sevilerek yaygınlaşmıştır. Bu durum yöre farklılıkları olsa bile Türk sanat zevkinin her yerde ortak özelikler taşıdığını ve millî birliğin sanata da yansıdığını göstermektedir (Nakip 1991: 29, 30).

2.2.1.11. Malalla Usulü: Kesin tarihleri olmamakla birlikte Malalla'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yaşadığı bilinmektedir. Kerkük'ün Tuzhurmatu ilçesinin en büyük ses sanatçısı olarak kabul edilen bu sanatçının usulü de kendi adını taşımaktadır (Nacioğlu 1972: 5).

2.2.1.12. Mazan Usulü: Çok eski ve orijinal bir usul olmasına rağmen tarihi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu usulün herhangi bir aşiretin ya da yerin adı olması da muhtemeldir.

2.2.1.13. Matarı Usulü: Eskiden Kerkük'e bağlı Tuzhurmatu ilçesine isnat edilmiş ve usule de Hurmatı adı verilmişti. Bu usulün özellikleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konuda Prof. Dr. Suphi Saatçi ile yaptığımız görüşmede bu usulün nereden alındığını ve nereye isnat edildiği konusunda şu açıklamaları yapmıştır: 1950'li yıllarda Ali Merdan Miye'nin Matarı usulü kayıtlarını dinleyen Osman Teplebaş'ın bu usulle ilgili görüşleri sorulduğunda "Bu Hurmatı'yı da geçti" demiştir. Ayrıca sanatçı Samet Debbağ ile yapılan röportajda kendisinden Matarı usulü ile horyat okunması istendiğinde okuduğu usul için sanatçı, Matarı değil Hurmatı adını kullanmıştır (Saatçi: 2009). Tüm bunlar bu usulün ağızlarından olan Hurmatı ile bilindiğini ve usta sanatçılar tarafından da bu şekilde kabul edildiğini göstermektedir.

2.2.1.14. Memeli Usulü: Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ölen Memeli Bektaş adındaki önemli horyat çağırçısı, küçük yaşlarda iken horyat öğrenmeye başlamış ve kendi adında usul bırakan sanatçılardan biri olmuştur. Malalla'nın çağdaşı ve takipçisi olan

Memeli'nin Bektaşi tarikatına mensup olup medhiye ve nefesleri iyi bir şekilde icra ettiği bilinmektedir (Nacioğlu 1972: 9).

2.2.1.15. Muçıla Usulü: Asıl adı Mustafa olan Muçıla, Kerkük'te bir köy ağasının oğlunu öldürmesinden dolayı boynu vurularak idam edilmiş olan büyük bir horyat çağırçısıdır. Bu usul aslında daha eski zamanlardan beri bilinmektedir, fakat bu olay nedeniyle, usule sanatçının adı verilmiştir. Mahir Nakip, Muçıla'nın bu horyat usulünü çok iyi okumasından dolayı da bu adın verilmiş olabileceği düşünülebilir (Nakip 1991: 25) demiştir.

Horyat çağırçısı (icracısı) olan Muçıla'nın idam edilmesi, hem bir usulün onun adıyla adlandırılmasına hem de bazı hoyrat dörtlüklerini onun söylediği kanısının doğmasına neden olmuştur (Saatçi: 1977). Muçıla'nın başına gelenler insanları hüzünlendiren acı bir olaydır. Çocukluktan beri şarkı söylemeyi çok seven Muçıla Irak'ta tanınmış büyük Türkmen makam okuyucusu Şaltağ'tan çok etkilenmiştir. Çok güçlü ve hazin bir sesi olan Muçıla, birçok makamları örneğin "Bayat, Rast, Hicaz, İbrahimi, Segâh, Pencegâh, Hadidi, Nari ve Teflis" makamlarını ustaca okurdu. Muçıla, makam okurken şiir sözlerini tam çıkararak okuduğu makama güzel bir duygu katardı (El-Amiri1990: 400). Muçılanın idam hikâyesi olayını altıncı bölümde olaylara dayanan horyatlar bahsinde açıklayacağız.

2.2.1.16. Muhalif Usulü: Bu usul için dört ayrı adlandırma yapılmıştır. Türk musikisinde "Muhalif", "Muhâlifek", "Muhâlif-i Irak", "Muhâlif-i Rast" şeklinde geçmektedir (Nakip 1991: 30). Muhalif horyatının ortaya çıkış tarihi ve menşei hakkında farklı görüşler de mevcuttur: "Söylentiye göre çok eskiden Kerkük'lü bir ses sanatkârının İstanbul'da katıldığı bir düğün töreninde bu usulle çağırdığı bir horyat ezgisini oralı müzisyenlerin çok beğendiğini, ama bunun hazin nağmeli oluşu sebebiyle eğlence törenlerinde söylenen neşeli ezgilere aykırı, başka bir ifadeyle muhalif sayılacağını belirtmeleri üzerine bu adla şöhret bulduğu rivayeti anlatılmaktadır" (Terzibaşı 2007: 90). Ayrıca, "Her ağızda değişik bir ezgi güzelliği kazanan Muhalif, Kerkük hoyratları içinde en çok işlenmiş usullerden biridir" (Saatçi: 1977).

2.2.1.17. Nobatçı Usulü: Nobatçı, "bekçi" anlamına gelen "növbetçi" kelimesinin "nobatçı" şekline dönüşmesiyle oluşmuş ve adını 19. yüzyılda yaşamış olan ünlü horyat çağırçısı Nobatçı Mustafa'dan almıştır. Bu usul, bazı sanatçılar tarafından Nobatçı Mustafa adıyla kullanılmaktadır. Nobatçı Mustafa dolayısıyla bu adı alan usulün daha eski dönemlerde oluşma ihtimali yüksektir. Nitekim Terzibaşı da çok beğenilen usullerden olan Nobatçı'nın 19. yüzyıldan daha eski zamanlarda oluştuğunu ifade etmiştir (Terzibaşı 1973: 183). Nitekim Nobatçı Mustafa tarafından iyi icra edildiği için bu usule Nobatçı Mustafa adı verilmiştir.

2.2.1.18. Şerife Usulü: Kerkük'te Malalla ile aynı dönemde yaşamış, önemli horyat sanatçılarından olan Şerif'e isnad edilir.

2.2.1.19. Ümergele Usulü: Kerkük'teki Hıristiyan kolonisinden olan Kaşaoğlu Fransız tarafından en iyi şekilde okunmuştur. Ümergele usulünün oluşum zamanı 19. yüzyılın ikinci yarısıdır (Nakip 1991: 21). Irak müzikologlarından Haşim El- Racep bu usule makam adını vermiştir (El- Recep 1983: 81). Horyatlar kısa sürede okunan uzunhava türlerindendir. "Herhangi bir usulle okunan bir hoyrat parçasının, üç dakikayı aşmadığı göz önünde tutulursa, Kaşaoğlu Fransız gibi bir çağırçının bugüne kadar yetişmediğini

kabul etmek gerekir" (Saatçi: 1977).

2.2.1.20. Yetimi Usulü: Yetimi, Nobatçı ve İskenderi usullerinde olduğu gibi kişi adı verilmiş usullerdendir. 19. yüzyılda Kerkük'te yaşamış olan Yetim Mehemed'in adı verilmişse de usulün önceden de var olduğu bilinmektedir. Ayrıca, bazı çağırçıların seher vaktinde duygulu bir şekilde icra etmelerinden dolayı bu usule "Seheri" adı da verilmiştir (Terzibaşı 1961: 29).

2.2.2. Horyat Usullerinin Ezgi ve Ağız Özelliklerine Göre Tasnifi

Anadolu ve Kerkük musikilerinin yakınlığı ve benzerlikleri nedeniyle, biz burada horyat usullerini* farklı ağız ve ezgilerine göre iki kısma ayırarak Klasik Türk Müziği'ne ve makamlarına göre tasnif ettik. Irak Türkmenleri arasında farklı ezgi, makam ve ağızla icra edilen otuz tür horyat usulü tespit edebildik:

- **Tek Ağız ve Tek Ezgi ile İcra Edilen Usuller**
- **Bayati Çeşnili Usuller**
- **Karabaş Usulü****
- **Mazan Usulü**
- **Şerife Usulü*****
- **Ümergele Usulü**
- **Hüseyni****** **Çeşnili Usuller**

* Günümüzde örnekleri bulunmadığı için bazı usullerin makamlarını inceleyemedik. Bunlar; Malalla, Memeli, Mahmudî; ayrıca yaygın olmayan usuller içerisinde sadece Tenzile havasında söylenen Miskinî, Yar, Masumî, Garibî usulleridir.

** Terzibaşı, 1980 yılında basılan "Kerkük Havaları" adlı eserinde bu usule Darmangâhâ adını vererek Hicaz makamı faslına girdiğini söylemiştir (Terzibaşı1980: 46). Bu eser 1989 yılında eski harflerle yazılarak tekrar basılmıştır. Ancak, bu sefer, Darmangâhâ değil, Karabaş usulü adı verilmiştir (Terzibaşı1989:76). Kendisiyle yaptığım bir görüşmede bu konuyu bize şu şekilde ifade etmişti: " Ben onu hep Darmangâha olak bilirdim. Ancak daha sonra Darmangâha değil Karabaş usulü olduğunu tespit ettim"(Terzibaşı 2012). Nakip'de Mollla Taha'nın icra ettiği "ula ulan ulan dağlar sende bir hal" sözleriyle başlayan dörtlük Darmangâhâ horyatı adını vererek Bayati çeşnili horyatlar adı altında ele almıştır (Nakip 1991: 17; Nakip 2009b: 41).

*** Suphi Saatçi, Diyarbakır Radyosu için hazırladığı "Kerkük Folklorunda Hoyrat Geleneği" adlı programın sekizinci bölümünde de Malallah, Şerife, Memeli, İydele ve Yolçu usullerini aslında tek usul kabul ederek bunların değişik ağızlarda söylendiğinden farklı adlar kazandığını şu şekilde ifade etmiştir: "Aslında melodik seyir bakımından birbirine çok benzeyen yukarıda saydığımız bu usulleri, birçok hoyratçı bu yüzden birbirine karıştırmaktadır. Büyük bir ihtimalle bu usuller arasındaki ayrılıklar, bir tek usulün değişik ağızlarda çeşitli melodik formlar kazanmasından doğmuştur. Nitekim, hoyrat ustalarının büyüklerinden sayılan ve Kerkük'ün bir ilçesi olan Tuzhurmatı'nın ünlü çağırcısı Malallah'a isnat olunan Malallah usulünün, herhalde bu hoyratçının ağzında yeni bir formasyon kazanmış olması akla daha uygundur" (Saatçi 1977). Araştırmacının bu yanlış görüşünün yeterli makam bilgisine sahip olmamasından kaynaklandığı muhakkaktır. Çünkü bu usullerin melodik seyir yapısı birbirinden farklıdır. Örneğin, bahsini edeceğimiz Yolçı ile İdele usulü Hüseynî çeşnili olup Şerife usulü ise Bayatî çeşnilidir. Ayrıca Tuzhurmatu'da çok eski horyat usullerinden sayılan, Malalla ve Memeli'nin (Mehemmed Ali adının kısaltılmış şekli) günümüzde örnekleri bulunmamaktadır. Bu durumda araştırmacının fikir yürütmesi anlaşılmaz bir durumdur. Zaten Saatçi'nin hazırladığı bu programın büyük bölümünü Terzibaşı'nın "Kerkük Hoyratları ve Manileri" adlı kitabından alıntılar oluşturmakta, sadece bazı bilgiler eklenmektedir. Saatçi'yi bir Türkmen folklor araştırmacısı kabul etmek mümkündür. Fakat kendisini bir Türkmen halk müziği araştırmacısı ya da makamları bilen birisi olarak kabul etmek mümkün değildir. Biz Türkmen musikisine büyük ilgi duyan birisi olarak bu alandaki yanlış tespitleri düzeltmek adına bu eleştirisel çalışma ihtiyacını duyduk. Bu çalışmadan amacımız başkalarını küçümsemek değildir, ancak Türkmen musikisi üzerine ileride yapılacak çalışmaların hem titizce yapılmasını, hem de müzik ya da makam uzmanı kişiler tarafından ele alınmasını arzulamaktır.

**** Hüseyni makamı, Doğu musıkisinde ana makamlardan sayılır. Bazı Iraklı müzikologlar ve makamşinaslar Hüseyni makamınının, Bayat makamının bir kolunu teşkil ettiğini söyler. Bazıları ise müstakil bir makam olduğunu kabul etmektedir.

- **İdele Usulü***
- **Yolçı Usulü****
- **Segâh Çeşnili Usuller**
- **Atıcı Usulü**
- **İskenderi Usulü*****
- **Rast ve Mahur Çeşnili Usuller**
- **Beşiri Usulü******
- **Yetimi Usulü**
- **Çargâh Çeşnili Matarı Usulü*******
- **Farklı Ağız ve Ezgilerle İcra Edilen Usuller**
- **Darmangâhâ Usulü**
- **Saba Çeşnili Darmangâhâ Usulü (Kerkük Ağzı)********
- **Hüseyni Çeşnili Darmangâhâ Usulü (Tuzhurmatu Ağzı)**
- **Delliheseni Usulü**
- **Hicaz Çeşnili Delliheseni Usulü (Kerkük Ağzı)**
- **Hicaz Çeşnili Delliheseni Usulü (Tuzhurmatu Ağzı)**
- **Bayati Çeşnili Delliheseni Usulü (Erbil Ağzı)**
- **Segâh Çeşnili Kesük Usulü*********

---

* Araştırmacı Nakip (1991: 17, 19, 20; 2009b: 41, 43, 44) İdele usulünü "yerinde karar kılan Bayati çeşnili" horyat usulleri arasında ele almaktaysa ancak bu usulün ezgi yapısı daha çok Hüseyni çeşnilidir. Nakib'in yaptığı bu usulün tahlili için bkz (Nakip 1991: 19, 20; Nakip 2009b: 43, 44).

** Nakip, (Nakip 1991: 21, 22, 23; Nakip 2009b: 45, 46, 47). Yolçı usulünü "yerinde karar kılmayan Bayati çeşnili" horyat usulleri arasında incelemektedir. Ancak bu da İdele gibi Hüseyni çeşnili olup İdele usulüne çok benzemektedir. Nitekim Türkmen sanatçıları Yolçı usulü ile İdele usulünü birbiriyle karşıtırmaktadır. Nakib'in yaptığı Yolçı usulünün tahlili için bkz (Nakip 1991: 22, 23; Nakip 2009b: 46, 47).

*** Araştırmacı Terzibaşı, bu usulü Çargâh makamına dâhil etmektedir (Terzibaşı 1975: 151, 152; Terzibaşı 1980: 49). Terzibaşı, Irak Türkmen folklor ve edebiyat araştırmacısı olarak bilinir. Irak Türkmen edebiyatı ve folklor alanına büyük katkılarda bulunmuştur. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi, bir makam mütehassısı sayılmaz. Irak Türkmen halk müziğinde horyat havaları olmak üzere uzunhavalar ve makamlar konusunda geniş bilgiye sahip olmadığını hem kendi kitabında hem de kendisiyle yaptığım bir görüşmede açıkça ifade etmiştir. Terzibaşı, "Kerkük Havaları" adlı kitabında makam konusuyla ilgili şöyle demektedir: "Paha biçilmez çeşitli hoyrat ezgileri, musiki makamlarını derinden anlayan mütehassıs kişiler tarafından dikkatle incelenecek olursa Türk musikisi için yeni bir kaynağın elde edileceği muhakkaktır"(Terzibaşı 1980: 17). Terzibaşı'nın eserlerinde musiki makam bilgilerinin çoğunu yanlış değerlendirmesinin nedeni budur. Ayrıca, 2012 yılında Kerkük'te kendisiyle yaptığım bir görüşmede bu konu ile ilgili olarak bana şunu söyledi: "Ben bir edebiyatçı ve folklor araştırmacısıyım, makamşinas ya da makam mütehassısı değilim, Horyatın edebiyatını araştırırken musiki yönüne de hayranlık duydum ve sevkini ele aldım"(Terzibaşı 2012). Ancak, Terzibaşı'nın bu görüşünü eleştiren Nakip bu usulü Bayati çeşnili olarak ele almaktadır (Nakip 1991: 18; Nakip 2009b: 42). Nakip, Mustafa İlik'in "o yar aydan" sözleriyle başlayan bir horyat örneğini Bayati çeşnili olarak göstererek Terzibaşı gibi bu yanlışa düşmüştür. Oysa Mustafa İlik'in icra ettiği bu örneğin uzaktan ya da yakından Bayati makamı ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu örnek arşivimizde mevcuttur. İskenderi usulü melodik seyir yapısı Segâh çeşnilidir. İcrası çok zor olan bu usulde, tiz, uzun ve helheleli bir sese sahip olmak gerekir. Ayrıca çok heyecan verici bir usul olup Kesük usulüne benzemektedir.

**** Beşiri usulününün Irak Türkmen sanatçıları arasında en iyi icracısı şüphesiz ki Abdülvahit Küzeçioğlu'dur.

***** Nakip, horyat usulleri arasında Çargâh çeşnili bir horyat usulünün bulunmadığını söyler (Nakip 1991: 18; Nakip 2009: 42). Çargâh çeşnili bir horyat usulü daha var. Örneğin, Tuzhurmatu ağzında söylenen Kızıl usulü Çargâh çeşnilidir. Bu usulün biricik icracısı, Tuzhurmatu'nun eski usta halk sanatçısı Taki Topal Rıza'dır.

****** Kerkük horyat usulleri arasında Saba çeşnili olan tek örneği teşkil eder. Mustafa İlik bu usulü başarılı bir şekilde icra etmiştir.

******* Kesük horyat usulleri arasında söylenmesi en zor olanıdır. Kerkük sanatçıları arasında bu usulü icra eden sanatçılar parmakla sayılacak kadar azdır. Eskiden bu usulü Tazehurmatlu Şükür Hayara en iyi şekilde icra ediyordu.

•Dik(Tiz) Kesük Usulü
•Mehav* Kesüğü Usulü
•Kekük Matarı Usulü
•Kızıl Usulü
•Rast Çeşnili Kızıl Usulü (Kerkük Ağzı)
•Çargâh Çeşnili Kızıl Usulü (Tuzhurmatu Ağzı)
•.Kürde Usulü
•Hicaz Çeşnili Kürde Usulü (Emin Bağvan Ağzı)
•Tahir Çeşnili Kürde Usulü (Yasin Bağvan Ağzı)
•Tahir Çeşnili Telli Kürde Usulü**
•Muçıla Usulü***
•.Bayati Çeşnili Muçıla Usulü
•.Hicaz Çeşnili Muçıla Usulü
•Hicaz ve Bayati Çeşnili Muçıla Usulü
•Hicaz ve Bayat Çeşnili Nobatçı Usulü****
•Hüzzam Çeşnili Muhalif Usulü*****
•Osmanlı Muhalifi Usulü******
• Telli Muhalif Usulü*******

2.3. Horyat İcracısının Ses Özellikleri

Horyat usullerinin her biri bir özelliğe sahiptir. Örneğin Kesük usulünü icra eden sanatçının çok dik, tiz ve helheleli bir sese sahip olması gerekir. Ayrıca Kürde usulünün özellikle telli kürde çeşidi çok dik perdelerden söylenir, söyleyen sanatçının nefesi uzun, gırtlağı da geniş olmalıdır. Kerkük halk sanatçıları, horyatları severek ve onlara hayranlık duyarak söylerler. Horyat çağırmak, belli ses ölçütlerine sahip olmayı gerektiren

Günümüzde ise bunun usta icracısı Hasan Nacar'dır.

* Bu usul yukarıda bahsedildiği gibi Mehav adındaki bir çağırçıya isnat edilmiştir (Terzibaşı 1955: 107).

** 1958'de Abdülvahit Küzeçioğlu, Pakistan ürünü (NO.OJME–812) numaralı Ashtarphon plaklarına icra etmiştir. Ayrıca Hişam Kerküklü o tiz sesiyle iyi bir biçimde icra etmiştir.

*** Nakip bu usulü başka makamlarda da okunan Bayati çeşnili horyatlar adı altında incelemektedir (Nakip 2009b: 47). Ancak biz araştırmamız sonucunda Muçıla usulünün Irak Türkmenleri arasında üç farklı ağızla icra edildiğini tespit ettik. Örnekler verecek olursak; birinci örnek, Fahrettin Ergeç ve Cemil Kapkapçı ağzı olacaktır. Ergeç ve Kapkapçı bu usulü Bayati çeşnili olarak icra etmiştir. İkinci örnek, Haba'nın icra ettiği örnek olacaktır. Haba bu usulü Hicaz çeşnili olarak icra etmiştir. Üçüncü örnek ise Abdülvahit Küzeçioğlunun fazla mısradan oluşan icra ettiği horyat örneği olacaktır. Küzeçioğlu bu usule Hicaz ezgisi ile başlamış, Bayatî ezgisi ile karar kılmıştır.

**** Bu usulü eskiden Mustafa Kalayı, Fazıl Samed Dabbag, Enver Cuma Terzi ve Abdülvahit Küzeçioğlu oldukça iyi icra etmişlerdir. Günümüzde ise Kerkük'te Hasan Nacar çok başarılı şekilde icra etmektedir. Güney Doğu Anadolu bölgesinde yaygınlaşmıştır. Mehmet Özbek'de başarılı şekilde icra etmektedir.

***** Nakip, Muhalif horyatının birkaç ağız ile söylendiğini ifade etmekte ve bu usule "Kerkük Muhâlifi" adını vermektedir (Nakip 1991: 30- 34; Nakip 2009b: 54- 58). Araştırmamıza göre bu usul, Kerkük'te "Asıl Muhalif ya da Osmanlı Muhalifi ve Telli muhalif" olarak iki tür ağızla ve Hüzzam çeşnili olduğu ortaya çıkmıştır. İki tür ağızla söylenen bu usulü birbirinden ayıran özellikler ise, Osmanlı muhalifi yumuşak ve sade olarak icra edilirken Telli Muhalif daha dik ve sert söylenir.

****** Bu usulü Mehemmed Çılboyın, Mustafa Kalayı, İzzettin Nimet ve Mustafa İlik de farklı ağızlarla söylemiştir. 1958 yılında Abdurrahman Kızılay tarafından Pakistan malı (OJME–810) numaralı Ashtarphon plâklarına icra edilmiştir.

******* Telli Muhalifin en iyi icracısı Sıddık Bende Gafur, İzetti Nimet, Mustafa İlik, Abdurrahman Kızılay'dır. Bu usul, 1958 yılında Abdülvahit Küzeçioğlu tarafından Pakistan malı (OJME–811) numaralı Ashtarphon plâklarına icra edilmiştir.

bir icra işidir. Başlı başına bir sanat ve maharet gerektiren bu gelenek, Kerkük'te çok yaygındır. Kerkük'te usta ses sanatçılarının hepsi, horyat çağırma konusunda yetenekli olmadığından horyatların bütün usullerini çok iyi icra edemezler (Nakip 1991: 17).

Kerkük horyatları içinde ezgi ile söylenen yaklaşık olarak on dokuz horyat usulü vardır. Bunların hepsi birbirinden farklı ezgilerle söylenmektedir. Dolayısıyla Kerkük halk sanatçıları, horyat usullerinin hepsinin icrasını beceremememektedir. Her sanatçı sesine ve tarzına göre birkaç çeşit söyleyebilmektedir. Örneğin yakın zamanda vefat eden Kerkük'ün ünlü ses sanatçısı Abdulvahit Küzeçioğlu, horyat usullerinin birçoğunu iyi icra etmiştir; ancak birkaç usulde pek fazla başarılı olamamıştır; bunlar Kesük, İskenderi ve Atıcı gibi Segâh çeşnili usullerdir. Yine Kerkük'te eskiden beri tanınmış olan büyük halk sanatçısı ve usta horyat icracılarından Reşit Küle Rıza, birkaç horyat usulünün icrasında başarılı sayılmazdı. Örneğin, İskenderi, Kesük, Kürde, Yetimi ve Beşiri usulleridir. Şükür Hayara ise sadece Kesük usulünü iyi icra edebilmiştir. Kesük usulü öğrenilmesi zor ve söylenmesi de güç olan bir usuldür. Kerkük horyatlarını icra eden kişinin özel bir ses yeteneğine sahip olması gerekir. Horyat icracısı genel olarak sesi gür, geniş ve uzun nefesli olmalıdır.

Sonuç

Horyatların hem dörtlüklerdeki sözlerinde, hem de bunların usuller içindeki nağmelerinde Irak Türklerinin yanık yüreğinin sesi çınlamakta, her şeye rağmen insanı ayakta tutan sıcak bir umut bulunmaktadır ve bu noktada amaç türlü zorluklara katlanan bu insanların soğuk ama dirençli ellerinden tutan bir dost olmaktadır. Horyatlar Irak Türklerine has, onlarla bütünleşmiş ve hep onları dile getirmiş bir tür olarak halkın cesur bir tercümanı olmuştur. Bu nedenle Irak Türkmen folklor ve edebiyatında en önemli yer horyata verilmiştir. Uzunhava grubunda olan ancak birçok özelliğiyle uzunhavalardan farklılıklar gösteren horyatlar belli usuller ve makamlarla icra edilmektedir. Bu çalışmada horyatların hem edebî hem de müzikal yönden geniş bir incelemesini yapmış olarak bu türün sözsel ve ezgisel yapıları hakkında bilgiler edindik. Asırlardan beri varlığını devam ettiren horyatlar taşıdığı tüm bu özelliklerle Türk edebiyat ve musikisinin önemli bir alanını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

AKKOYUNLU, Canan (1986) ***Kerkük Türklerinde Horyat Geleneği.*** (Gazi Üniversitesi-Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

ÇELİK, Ali (2005) ***Manilerimiz ve Trabzon Manileri***. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZBEK, Mehmet (1977) "Türk Halk Edebiyatı ve Müziğinde Hoyrat" ***(1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri).*** Ankara: s.281.

EL-AMİRİ, Samir Abdulhasan (1990) ***El-makam el-Irakî***. Bağdat: Bağdat Genel Kültür İşleri Dairesi.

EL-RECEP, Muhammed (1983) ***El-makam el-Irakî***. Bağdat: Mektebetü'l Mütenebbi Yayınları.

ERBİL, Sedat (1959) "Hoyrat", ***Beşir Gazetesi***. S. 22. s.3.

DAKUKLU, Mehmet (1968) “Hoyratlarımız ve Azerbaycanlı Bir Eser”. ***Kardaşlık Dergisi***. C. 8, S. 8–9. Bağdat: s. 30.
HÜRMÜZLÜ, Habib (2003) ***Kerkük Türkçesi Sözlüğü***. İstanbul: Kerkük Vakfı.
PAŞAYEV, Gazenfer (1998) ***Irak Türkmen Folkloru*****.** İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınevi.
PALA, İskender (1989) ***Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü***. C. I- II. Ankara: Akçağ Yayınları.
NAKİP, Mahir (1991) ***Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif ve Tahlili***. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
NAKİP, Mahir (2009b) ***Kerkük Türk Halk Müziği***. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
NAKİP, Mahir (2009a) “Kerkük Halk Müziği”. ***Türkmeneli Dergisi***. S.14. Kerkük: s.7- 9.
NACİOĞLU, Salah (1972) ***Tuz’dan Sesler***. Kerkük: Cumhuriyet Basımevi.
SAATÇİ, Suphi (1977) ***Kerkük Folklorunda Hoyrat Geleneği*****.** Diyarbakır Radyosu için hazırlanan 13 program. Diyarbakır.
SAATÇİ, Suphi (2008) ***Kerkük Çocuk Folkloru***. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
TERZİBAŞI, Ata (1955) ***Kerkük Hoyratları ve Manileri***. Bağdat: Darü’l Marife Matbaası.
TERZİBAŞI, Ata (1961) ***Kerkük Havaları***. Bağdat: Rabıta Basımevi.

TERZİBAŞI, Ata (1989) ***Kerkük Havaları***. C.1. Bağdat, Zaman Basımevi.
TERZİBAŞI, Ata (1970–73) ***Kerkük Hoyratları ve Manileri***. Bağdat: El-ümme Basımevi.
TERZİBAŞI, Ata (1975) ***Kerkük Hoyratları ve Manileri***, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
TERZİBAŞI, Ata (2007) ***Türkman Keşkülü***. C.I. Kerkük: Gamgin Kitapevi.
TUZLU, Sermet(2011), Horyat Sözcüğünün Etimolojisi. ***Kardaşlık Dergisi***, S.46. İstanbul. s. 42-45.

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişinin Adı Soyadı: Ata TERZİBAŞI
Doğum Yeri ve Tarihi:1924 Kerkük
Görüşme Yeri ve Tarihi:14.10.2012 Irak- Kerkük.

Kaynak Kişinin Adı Soyadı: Suphi SAATÇİ
Doğum Yeri ve Tarihi: 1946 Kerkük
Görüşme Yeri ve Tarihi: 29.03.2009 Türkiye - İstanbul.

IRAK TÜRKMEN SÖZLÜ HALK EDEBİYATINDA HOYRATIN EDEBÎ VE MUSİKÎ YAPISI

Özet

Bu çalışma giriş ile birlikte iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde horyatın edebî yapısı başlığı altında tanımı, şekil özellikleri; cinaslı, kafiyeli, redifli ve kafiyeli, kelime tekrarı ile kurulan, kanatlı ve dörtten fazla mısradan oluşan altı tür altında tasnif edilerek her tür hakkında örnekler verilmiştir. Horyatın muhteva özellikleri ise; milli şuuru ifade eden, tasavvufî inancı ifade eden, hikmet ifade eden, zamandan, felekten, aşktan ve sevgiliden şikâyeti ifade eden, yiğitlik ve kahramanlığı ifade eden, talih veya şansızlığı ifade eden, dert, keder ve hüzün ifade eden, aşk ve sevgiyi ifade eden, öğüt ifade eden, özlemi ve ayrılığı ifade eden, dilek ve temenniyi ifade eden, dua ifade eden, beddua ifade eden ve iyi ve kötü dostu anlatan horyatlar olmak üzere on dört tür olarak incelenmekte ve her tür hakkında bir horyat örneği sunulmaktadır. İkinci başlık altında ise horyatın musikî yapısı incelenmektedir. Bu bölümde horyatın musikî tanımı, horyat usûllerinin tarihçesi; Atıcı, Beşiri, Darmangâhâ, Delliheseni, İdele, İskenderi, Karabaş, Kesük; dik (tiz) Kesük, Mehav Kesüği, Kesük Matarı, Kızıl, Kürde, Malalla, Mazan, Matarı, Memeli, Muçıla, Muhalif, Nobatçı, Şerife, Ümergele ve Yetimi usûlü olmak üzere yirmi iki usûlün tarihçesi ya da ortaya çıkışı hakkında bilgi verilmektedir. Horyat usûlleri ezgi ve ağız özelliklerine göre tasnif edilmektedir. Bayatî çeşnili usûller; Karabaş, Mazan, Şerife ve Ümergele; Hüseynî çeşnili usûller; İdele ve Yolçı; Segâh çeşnili usûller; Atıcı, İskenderi; Rast ve Mahur çeşnili usûller; Beşiri ve Yetimi; Çargâh çeşnili Matarı usûlü. Farklı ağız ve ezgilerle icra edilen usûller ise Darmangâhâ usûlü; Saba çeşnili Darmangâhâ (Kerkük ağzı), Hüseynî çeşnili Darmangâhâ (Tuzhurmatu ağzı). Delliheseni usûlü; Hicaz çeşnili Delliheseni (Kerkük ağzı), Hicaz çeşnili Delliheseni (Tuzhurmatu ağzı) ve Bayatî çeşnili Delliheseni (Erbil ağzı). Segâh çeşnili Kesük usûlü; Dik(tiz) Kesük, Mehav Kesüğü ve Kesük Matarı. Kızıl usûlü; Rast çeşnili Kızıl (Kerkük ağzı) ve Çargâh çeşnili Kızıl (Tuzhurmatu ağzı). Kürde usûlü; Hicaz çeşnili Kürde (Emin Bağvan ağzı), Tahir çeşnili Kürde (Yasin Bağvan ağzı) ve Tahir çeşnili Telli Kürde. Muçıla usûlü; Bayatî çeşnili Muçıla, Hicaz çeşnili Muçıla ve Hicaz ve Bayatî çeşnili Muçıla usûlü. Hicaz ve Bayat Çeşnili Nobatçı Usûlü. Hüzzam çeşnili Muhalif usûlü; Osmanlı Muhalifi ve Telli Muhalif olarak tespit edilmekte ve horyat icracısının ses özellikleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkmenleri, Sözlü Kültür, Hoyrat.

THE LITERAL AND MUSICAL STRUCTURE OF HOYRAT IN IRAKIAN TURKMEN ORAL FOLK LITERATURE

Abstract

This study is consisted of two parts including the introduction. In the first part, under the heading of horiat's literary structure, horiat's definition and form features are explained by giving examples about six types, classified as the ones with puns, the ones with rhymes, the ones with redifs and rhymes, the ones with repetitions, the ones with wings and the ones composed of at least four lines. As for horiat's themes, they are studied as fourteen types mentioning national conscience, sufistic belief, wisdom, bravery and exploit, luck and misfortune, sorrow, grief and gloom, love and attachment, advice, longing and seperation, wish and request, pray and curse, complaint about time, fate, love and beloved and good and bad friends. Examples from each theme are also provided. Under the second heading, horiat's musical structures are examined. In this part, horiat's musical definition, the history of horiat usuls and the information of twenty two usuls and their emergence are given including Atici, Beshiri, Darmangaha, Delliheseni, İdele, İskenderi, Karabas, Kesuk; Sharp Kesuk, Kesuk of Mehav, Kesuk Matari, Kizil, Kurde, Malalla, Mazan, Matari, Memeli, Muchila, Muhalif, Nobatchi, Sherife, Umergele and Yetimi. Horiat usuls are classified regarding their tune and dialect features:

Usuls Bayati-flavoured; Karabash, Mazan, Sherife and Umergele; usuls Huseyni-flavoured; İdele ve Yolchi; usuls Segah-flavoured; Atici, İskenderi; usuls Rast and Mahur-flavoured; Beshiri and Yetimi; Matari usul with Chargah-flavoured. Usuls performed with different tune and dialects are detected as Darmangaha usul; Darmangaha Saba-flavoured (Kirkuk dialect), Darmangaha Huseyni-flavoured (Tuzhurmatu dialect), Usul Delliheseni; Delliheseni Hicaz-flavoured (Kirkuk dialect), Delliheseni Hicaz-flavoured (Tuzhurmatu dialect) and Delliheseni Bayati-flavoured (Erbil dialect), Kesuk usul Segah-flavoured; Sharp Kesuk, Kesuk of Mehav and Kesuk Matari, Usul Kizil; Kizil Rast-flavoured (Kirkuk dialect) and Kizil Charhag-flavoured (Tuzhurmatu dialect), Usul Kurde; Kurde Hicaz-flavoured (Emin Bagvan dialect), Kurde Tahir-flavoured (Yasin Bagvan dialect) and Telli Kurde Tahir-flavoured, Usul Muchila; Muchila Bayati-flavoured, Muchila Hicaz-flavoured and Usul Muchila Hicaz and Bayati-flavoured, Usul Nobatchi Hicaz and Bayati-flavoured, Usul Muhalif Huzzam-flavoured, Muhalif of Ottoman and Telli Muhalif. Horiat performer's voice features are also handled.

Keywords: Irakian Turkmens, Oral Culture, Hoyrat.